

HALINA KARAS

Uniwersytet Warszawski

e-mail: h.a.karas@uw.edu.pl

<http://orcid.org/0000-0003-4383-9626>

PROFESOR BARBARA FALIŃSKA (1931–2022)

13 marca 2022 roku zmarła w wieku 91 lat Profesor Barbara Falińska z domu Mocarska (ur. 14 czerwca 1931 r. we wsi Wysocze w powiecie ostrowskim), wybitna polska językoznawczyni, polonistka, slawistka, działaczka społeczna i oświatowa. Związana rodzinnie z Mazowszem (okolice Ostrowi Mazowieckiej), a od początku studiów polonistycznych z prof. Witoldem Doroszewskim i badaniami gwar mazursko-warmińsko-ostrońskich, doskonale znała gwary północno-wschodniej części Polski: Mazowsza, Mazur i Warmii, Podlasia i Suwalszczyzny. Te właśnie związki z gwarami zadecydowały o Jej późniejszych losach oraz pracy naukowej i dydaktycznej.

Już jako studentka polonistyki Barbara Falińska uczestniczyła w gwaroznawczych badaniach terenowych w swoich stronach rodzinnych i w obozie naukowym na Warmii i Mazurach pod kierunkiem prof. Witolda Doroszewskiego, którego uznawała za swojego Mistrza i Nauczyciela. Pracę magisterską napisała z zakresu dialektologii pt. *Studia Warmii i Mazur. Uprawa i obróbka lnu*. Po uzupełnieniu materiałami z badań terenowych praca ta została opublikowana jako czwarty tom z serii *Studia Warmińsko-Mazurskie* w 1959 roku. Doktorat Barbara Falińska uzyskała w 1966 r., habilitację w 1978 r. i profesurę w 2002 r.

Poprzez swoją pracę naukową i dydaktyczną była związana z wieloma ośrodkami naukowymi; przede wszystkim z Instytutem Języka Polskiego PAN (1954–1992) i Uniwersytetem w Białymstoku (1986–2004), który do 1997 r. był filią Uniwersytetu Warszawskiego, ponadto z Państwową Wyższą Szkołą

Zawodową w Mławie, Akademią Podlaską w Siedlcach, Wyższą Szkołą Pedagogiczną TWP w Warszawie, Wyższą Szkołą Suwalsko-Mazurską w Suwałkach, Wszechnicą Mazurską w Olecku i Uczelnią Jańskiego w Łomży. Wykładała tam dialektologię, historię języka polskiego, gramatykę historyczną języka polskiego i kulturę języka, prowadziła seminaria magisterskie (później także licencjackie) i konwersatoria. Oprócz pracy dydaktycznej angażowała się również w prace organizacyjne. W Polskiej Akademii Nauk w latach 1982–1991 kierowała Pracownią Dialektologii Mazowieckiej. W Białymstoku była inicjatorką powołania Zakładu Polszczyzny Regionalnej i jego kierowniczką, a w latach 1993–1999 pełniła funkcję dyrektora Instytutu Filologii Polskiej UwB.

Profesor Barbara Falińska czynnie włączała się także w działalność wielu towarzystw naukowych. W Towarzystwie Kultury Języka była zastępczynią prezesa i długoletnią przewodniczącą Sekcji Gwaroznawczej (aż do śmierci), inicjując wiele projektów zarówno naukowych, jak i upowszechniających naukę, warsztatów, ekspedycji gwaroznawczych, konferencji naukowych i popularnonaukowych, serii wydawniczych, a także prowadząc ciągłą, harmonijną współpracę z przedstawicielami różnych środowisk w zakresie badań gwarowych. Była członkinią Polskiego Towarzystwa Językoznawczego (członkini zarządu w latach 1992–1994), Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Łomżyńskiego Towarzystwa Naukowego im. Wągów (członkini zarządu w latach 1996–2000). Angażowała się też w działalność Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych przy Mazowieckim Towarzystwie Kultury.

Podstawowym nurtem badawczym w pracy naukowej Profesor Barbary Falińskiej były badania dialektologiczne. To właśnie dialektologii poświęciła Ona najwięcej pracy i energii i to z tego zakresu powstało też najwięcej publikacji, ale wśród zainteresowań badawczych wymienić należy także leksykografię, semantykę czy kulturę języka polskiego i historię języka. Jej dorobek naukowy liczy ponad 150 pozycji, w tym 5 monografii autorskich, współautorstwo kilku tomów *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*, ponad 20 redagowanych tomów zbiorowych, ok. 100 artykułów naukowych¹. Jak wspomniałam, największe jednak Jej osiągnięcia naukowe dotyczą dialektologii. Wymienić tu należy, przede wszystkim, czterotomową publikację *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim* – przywoływaną zawsze jako wzorowe opracowanie monograficzne o charakterze tematycznym (t. I. *Słownik polskich gwarowych nazw tkackich* Wrocław 1974, ss. 415, 1 mapa, t. 2: *Zróżnicowanie geograficzne. Obróbka włókna* Wrocław 1987, cz. I. Tekst, ss. 127; cz. II. Mapy, 85 map, t. III. *Zróżnicowanie geograficzne. Tkactwo* Wrocław 1980, cz. I. Tekst, ss. 110, cz. II. Mapy, 90 map i t. IV.

¹ Bibliografia Jej prac opracowana przez J. Porayskiego-Pomstę i K. Sobolewską została zamieszczona w „Poradniku Językowym” 2022, z. 2, s. 13–23.

Zróźnicowanie geograficzne. Tkaniny i powroźnictwo Wrocław 1984, cz. I. Tekst, ss. 115; cz. II. Mapy, 48 map). Bogactwo polskiego materiału leksykalnego ukazanego na tle innych języków słowiańskich, doskonała znajomość tej części kultury ludowej decydująca o profesjonalnym, znakomitym opisie, precyzyjne ukazanie geograficznego zróźnicowania leksyki tkackiej to atuty omawianej monografii. Docenili ją tak znani recenzenci, jak Franciszek Sławski i Anna Kutrzeba-Pojnarowa, którzy, recenzując dwa pierwsze tomy przedstawione jako rozprawa doktorska, stwierdzili, że znacznie przewyższa wymagania stawiane pracom doktorskim i może stanowić podstawę przewodów habilitacyjnych.

Podobnie jak przywoływana monografia o polskim słownictwie tkackim, tak i szereg innych Jej publikacji ma walor ogólnosłowiański, porównawczy. Wiązało się to m.in. z Jej udziałem w opracowywaniu *Ogólnosłowiańskiego Atlasu Językowego* (OLA). Jej dużym osiągnięciem, którego podstawę stanowiły materiały OLA, jest dwutomowa monografia *Leksyka dotycząca hodowli na mapach Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego* (t. I. *Substantiva*, ss. 263; t. II. *Verba i adiectiva*, ss. 219, Białystok 2001). Wykorzystała w niej opracowany przez siebie tabelaryczny sposób przedstawiania leksyki różnosłowiańskiej. Dzięki temu można przejrzeć przedstawić wiele zagadnień, m.in. rozpowszechnienie i typy zróźnicowania językowego nazw, zasięgi terytorialne rdzeni i struktur, podziały i typy powiązań językowych w obrębie Słowiańszczyzny. Ten sposób prezentacji słownictwa zastosowała następnie w omawianiu polskiego słownictwa gwarowego. Szereg artykułów Jej autorstwa ściśle wiąże się ze wspomnianym atlasem ogólnosłowiańskim, o czym informują już tytuły (por. np. *Pastwisko i synonimy na mapie Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*, w: *Studia językoznawcze*, red. W. Kupiszewski, Kielce–Warszawa 1998, s. 107–111; *Słowiańskie przywoływania kur i kurcząt [na podstawie materiałów OLA]*, „Prace Filologiczne” XLIV, 1999, s. 155–162; *O badaniu słownictwa w OLA [na przykładzie t. 2 – Животноводство]*, w: *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, red. S. Gala, Łódź 1998, s. 89–103; *Kategoria nazw młodych zwierząt w świetle map OLA*, „Prace Filologiczne” XLV, 2000, s. 159–171; *Nazwy grzybów na mapach III tomu Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*, w: *Studia Gwaroznawcze*, red. B. Falińska, H. Karaś, Łomża 2011, s. 9–33). Część opracowań dotyczy nie tylko polskiej leksyki dialektalnej, ale także macedońskiej (np. *Leksyka tkacka w dialektach Macedonii i jej powiązania ogólnosłowiańskie*, „Makedonski Jazyk” XXVIII, 1977; s. 23–49; *Macedońskie substantiva na mapach II tomu OLA*, w: *Ареална лингвистика. Теорети и методи*, Skopje 2005, s. 245–262), łużyckiej (*Słownictwo łużyckie związane z obróbką lnu*, „Zeszyty Łużyckie” nr 3, 1992, s. 107–116), słowackiej (*Słowackie nazwy zwierząt hodowlanych na mapach OLA*, w: *Narečia a narodný jazyk*, red. A. Ferenciková, Bratislava 1999, s. 133–143), ukraińskiej (*Ukraińskie nazwy zwierząt hodowlanych na mapach OLA*, w: *Język ukraiński: współczesność*

– *historia*, Warszawa 2003, s. 27–38) czy ogólnosłowiańskiej (np. *Nomina agentis w słowiańskim słownictwie włókienniczym*, Z Polskich Studiów Slawistycznych, seria V. Językoznawstwo, Warszawa 1978, s. 17–27; *Strach na wróble w językach i dialektach słowiańskich*, „Poradnik Językowy” 1988, z. 1, s. 7–13; *Wieś – synonimy i wyrazy pokrewne w językach i gwarach słowiańskich*, w: *W mazowieckiej przestrzeni kulturowej*, red. B. Dymek, Warszawa 2007, s. 537–548; *Nazwy mniszka lekarskiego na obszarach słowiańskich*, w: *Reverendissimae Halinae Satkiewicz cum magna aestimatione*, red. G. Dąbkowski, Warszawa 2008, s. 105–114) lub ma charakter studiów porównawczych (np. *O niektórych izoleksach polsko-białoruskich*, w: *Belarуска-pułskija izaleksy*, Minsk 1975, s. 133–142; z A. Kowalską, *Polsko-białoruskie i polsko-ukraińskie związki leksykalno-słotowórcze*, Z Polskich Studiów Slawistycznych, seria VI. Językoznawstwo, Warszawa 1982/1983, s. 91–100; z A. Kowalską, *Paralele leksykalne zachodnio-południowosłowiańskie obserwowane w gwarach i językach literackich*, Z Polskich Studiów Slawistycznych, seria VII. Językoznawstwo, Warszawa 1988, s. 117–128; z A. Kowalską, *leksykalne związki języków łuzycyckich z innymi językami słowiańskimi*, w: *Procesy rozwojowe w językach słowiańskich*, red. J. Zieniukowa, Warszawa 1992, s. 37–59; *Analiza porównawcza słownictwa polskiego i białoruskiego w świetle badań Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*, w: *Na pograniczu. Studia i szkice*, red. H. Karwacka i J.F. Nosowicz, Białystok 1992, s. 138–146; *Z polsko-białoruskich powiązań słownikowych [nazwy zwierząt i ptaków domowych]*, w: *Poszukiwanie wspólnych korzeni kulturowych Białorusi i Polski*, red. J. Bacewicz, Suwałki 2005, s. 67–77).

Dialektologia dla Pani Profesor Barbary Falińskiej nie była tylko dyscypliną badawczą, była przede wszystkim życiową pasją. Wszyscy, którzy Ją znali, podzielają to przeświadczenie, czemu Ona sama dawała wielokrotnie wyraz. To właśnie dlatego podejmowała tak wiele zadań z zakresu popularyzacji gwar polskich, przekonując do swoich pomysłów badawczych tak wiele osób spoza środowiska naukowego, popularyzując wiedzę dialektologiczną, inicjując szereg przedsięwzięć o charakterze popularnonaukowym i podejmując współpracę z nieprofesjonalistami, by pozyskać jak najwięcej materiałów gwarowych. Wiadomo, że dialektologia jest tą dziedziną, która wymaga bardzo wiele „rąk do pracy” na etapie zbierania materiałów, czyli dokumentowania gwar. Mając świadomość szybko zachodzących zmian na wsi, w tym w języku mieszkańców, pragnęła „ocalić od zapomnienia” tę część językowego dziedzictwa, która odchodziła wraz z jej użytkownikami. Zorganizowała szereg obozów gwaroznawczych z udziałem uczniów starszych klas szkół podstawowych i szkół średnich na Mazowszu, Podlasiu i Suwalszczyźnie. Współpracowała przy tym z towarzystwami naukowymi, nauczycielami, pracownikami kuratoriów, przedstawicielami samorządów i władz lokalnych. Potrzebie tej współpracy i przekonaniu, że do badań gwaroznawczych, regionalnych należy włączać w jak najszerszym stopniu osoby z tym regionem

związane, uczniów, studentów, członków towarzystw regionalnych i miłośników regionu, dawała wyraz w publikacjach, por. np. artykuły *O większy udział szkół i ośrodków regionalnych w dokumentacji słownictwa gwarowego* („Zeszyty Naukowe WSSM w Suwałkach” 2010, nr 21–22, s. 35–57) czy *O ciągłej potrzebie badań gwaroznawczych* („U Nas na Podlasiu” 2012, nr 28, s. 25–30), *Spieszmy się z dokumentowaniem gwar* (w: *Dziedzictwo kulturowe Mazowsza*, t. II, red. M. Sołtysiak, A. Stawarz, Warszawa 2002, s. 39–45).

Upowszechnianie wiedzy o polskich gwarach, wykazywanie, że nie jest to „gorsza” odmiana polszczyzny, ale język piękny, język domu, język regionu, od zawsze było ważnym zadaniem dialektologów. I to zadanie Profesor Barbara Falińska wypełniła w sposób szczególnie, zainspirowana myślą Profesora Doroszewskiego, że przywiązanie do mowy rodzinnej tkwi w każdym z nas i powinno stać się inspiracją do troski o nią, jako o bardzo ważną część kultury narodowej². W tę działalność społeczną i popularyzatorską wpisują się nie tylko liczne obozy gwarowe, warsztaty dialektologiczne, konferencje przez nią organizowane, ale także publikacje popularnonaukowe, zarówno Jej autorstwa, jak i Jej uczniów.

Za szczególnie Jej osiągnięcie należy uznać fakt, że udało się Jej zachęcić tak wielu młodych ludzi do zainteresowania się językiem swojej rodziny, swojej wsi, okolicy, regionu; zachęcić do tego, by czerpali ze skarbcza pamięci swoich babci i dziadków. Projekt *Dialog pokoleń* zainicjowany przez nią, szereg badań i publikacji z nim związanych, na trwałe wpisał się w pejzaż polskiej dialektologii. Wartością zainicjowanej przez nią serii są nie tylko świadectwa obrazujące kulturę wsi, nie tylko język zachowujący wiele cech regionalno-gwarowych, lecz także wartości społeczne i moralne – odkrycie przechowywanej w rodzinie i środowisku tradycji i reprezentujących ją osób. Publikacje z serii *Dialog Pokoleń* mają różnorodny charakter. Obok opracowań naukowych, dokumentacyjnych napisanych przez Panią Profesor, takich jak *Słownictwo ludowe Mazowsza, Podlasia i Suwalszczyzny w układzie tematycznym. Rolnictwo, cz. I. Byłe województwo suwalskie* (Warszawa 2016), *Pożywienie cz. I. Byłe województwo suwalskie* (Warszawa 2020), czy tomów pokonferencyjnych (np. *Dialog pokoleń w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*, Warszawa 2015; *Dialog Pokoleń 2*, Warszawa 2016) są tu również pozycje zawierające prace młodych badaczy – studentów, oparte na wspomnieniach osób – reprezentantów pokolenia najstarszego, w których niemałą rolę odgrywają refleksje o języku, o zapomnianych niejednokrotnie dziś słowach i formach gwarowych. Prace te mają walor dokumentu dialektologicznego i etnograficznego, przyczyniają się do ocalania dawnego świata, jego języka i kultury od zapomnienia.

² Por. B. Falińska, Społeczno-pedagogiczne obowiązki pracownika naukowego w ujęciu Profesora Witolda Doroszewskiego, W: *Witold Doroszewski – Mistrz i Nauczyciel*, pod red. B. Falińskiej, Łomża 1997, s. 282 i n.

Warto wspomnieć jeszcze o Jej staraniach o wydawanie nie tylko prac młodych badaczy, lecz także różnorodnych materiałów gwarowych. Dobrze tę działalność ilustruje zainicjowana przez Nią seria Gwary Mazowska, Podlasia i Suwalszczyzny, w ramach której Pani Profesor wydała arcyciekawe wspomnienia Teodozji Jagłowskiej – nauczycielki z Filipowa szykanowanej w czasach komunizmu, teksty literackie zapisane gwarą i opatrzone *Słowniczkiem gwary filipowskiej* (t. I. *Filipów, pow. Suwałki*, Białystok 2004) i kronikę wsi kurpiowskiej Wach autorstwa Józefa Siwika (t. II. *Wach, pow. Ostrołęka*, Białystok 2004). Są to niezwykle cenne teksty źródłowe do badań gwary suwalskiej i kurpiowskiej. Oprócz niej Profesor B. Falińska rozpoczęła także wydawanie serii o walorach dokumentacyjnych, takich jak: *Suwalszczenie o Swojej Przeszłości*, *Słownictwo Ludowe Mazowska, Podlasia i Suwalszczyzny*, a także była współredaktorką (z H. Karaś) serii o charakterze naukowym *Studia Gwaroznawcze* (t. I, Łomża 2011, t. II, Łomża 2015).

Aktywność naukowa i organizacyjna Pani Profesor była tak wielka, że zaledwie zasygnalizowałam niektóre jej aspekty, ale i one dobitnie ukazują działalność Pani Profesor – niezmordowanej, wytrwałej badaczki polskich gwar, doskonałej animatorki i organizatorki życia naukowego.

Żegnając 21 marca 2022 r. na cmentarzu w Józefowie śp. Profesor Barbarę Falińską, podkreśliłam, iż żegnamy językoznawcę-dialektologa, badacza, wyjątkowego człowieka, osobę o wielkim sercu, społecznie zawsze zaangażowaną. Profesor Barbara Falińska była bowiem osobą szczególną. Jej praca naukowa była połączona nie tylko – jak to zwykle bywa – z dydaktyką, ale też z niezwykle bogatą działalnością popularyzatorską, społeczną.

Śp. Prof. B. Falińska była Człowiekiem pełnym pasji poznawczej, pasji w przekazywaniu wiedzy, pełnym energii w podejmowaniu różnorodnych zadań i obowiązków; Człowiekiem dialogu nie tylko między pokoleniami; Człowiekiem uśmiechu, Osobą niezwykle pracowitą, aktywną, życzliwą, serdeczną i urokliwą, obdarzoną poczuciem humoru, cenioną nie tylko za wiedzę i fachowość.